

УДК 373.091.33–028.22

ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Романюк А.А.

Рівненський державний гуманітарний університет

Наочність – це один з компонентів цілісної системи навчання, яка може допомогти молодшому школяреві якісніше засвоїти досліджуваний матеріал на більш високому рівні. Розглянуто зміст поняття «наочність». Проаналізовано види наочності. Визначено функції наочності в навчальному процесі.

Ключові слова: наочність, принцип наочності, види наочності, функції наочності.

Постановка проблеми. В освітньому процесі початкової школи важливо розвивати у школярів інтерес до навчання, спиратися на чуттєве сприйняття навчальної інформації, включати всі органи чуття при сприйнятті навколишнього світу. Чим різноманітніше чуттєве сприйняття навчального матеріалу, тим міцніше він засвоюється. Це досягається при широкому використанні наочних засобів на усіх етапах навчання. Сучасний вчитель початкових класів повинен чітко розуміти зміст поняття «наочність», знати і застосовувати у своїй педагогічній діяльності різні види наочності, залежно від навчальної мети, обирати найефективніші засоби наочності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання наочності у навчальному процесі має

глибоке історичне коріння. Зміст поняття «наочність» поглиблювався, уточнювався з розвитком теорії і практики навчання, задовольняючи освітні потреби відповідного історичного періоду.

У педагогічній науці є чимало досліджень, присвячених проблемі використання наочності в педагогічному процесі. Цією проблемою займалися класики світової та вітчизняної наукової педагогіки Я.А. Коменський, Й.Г. Песталоцці, А. Дістервег, К.Д. Ушинський та ін. Важливу роль у розвиток теоретичних положень і умов застосування засобів наочності в навчанні мають роботи в галузі загальної дидактики С.І. Архангельського, Л.М. Фрідмана, Ю.К. Бабанського, Н.П. Волкової, І.В. Малафіїка, М.М. Фіцули, О.Я. Савченко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зміст поняття «наочність» поглиблювався, уточнювався з розвитком теорії і практики навчання, задовольняючи освітні потреби відповідного історичного періоду. В умовах комп'ютеризації освіти використання в навчальному процесі наочності потребує подальших наукових досліджень та методичних розробок, оскільки використання інформаційно-комунікаційних технологій та мультимедіа-систем здійснюють значний вплив на організацію навчального процесу.

Вдосконалення засобів наочності та технічних засобів навчання сприяє розвитку досліджень учених в області вивчення впливу та удосконалення форм наочності в процесі навчання. Тому реалізацію принципу наочності в навчанні необхідно розглядати з урахуванням процесів інформатизації і активного використання мультимедіа-технологій.

Мета статті. Розглянути зміст поняття «наочність», проаналізувати види наочності, визначити функції наочності в навчальному процесі.

Виклад основного матеріалу. Необхідність використання наочності в процесі навчання було обґрунтовано чеським педагогом Я.А. Коменським. «Все, що учні повинні вивчити, потрібно викладати їм так доступно, ніби вони мають перед собою свої п'ять пальців. А для того, щоб все сприймалося легше, потрібно, наскільки це можливо, залучати до сприймання зовнішні чуття» [6, с. 349]. Він вважав, що основою навчання має бути чуттєве пізнання, чуттєвий досвід суб'єкта навчання, а діяльність зовнішніх органів чуттів всеохоплюючою. При цьому процес пізнання предметів (наука), є не чим іншим, як внутрішнім спогляданням їх, а тому потрібний як відповідний метод, щоб бачити предмети такими, якими вони є, так і потрібний метод, за допомогою якого так представити предмети для розуму, щоб він сприймав і осягав їх правильно і легко [6, с. 383]. Таким методом і стало сформульоване Я.А. Коменським «золоте правило». Замість терміну «наочність» Я.А. Коменський використовує його синонім – «спостереження». Тобто, «золотим правилом» навчання є організоване, цілеспрямоване спостереження, яке здійснюється всіма нашими органами чуття.

Проблема наочності ще ширше і обґрунтованіше була представлена в працях Й.Г. Песталоцці. Й.Г. Песталоцці встановив, що «наочність є абсолютною основою всякого пізнання», вона допомагає розвивати мислення і мовлення, дає змогу поступово перейти від часткового до цілісного, а це, на його думку, і є суть навчання. Наочність він розглядав як найважливішу умову елементарної освіти, за якою у предметі, що вивчається, виділяються найбільш зрозумілі і конкретні для дитини елементи, доступні її спостереженню або пов'язані з її попередніми знаннями [7, с. 200]. При цьому, педагог наголошує, що не всяке спостереження є джерелом знань, тим більше, не кожне спостереження сприяє розвитку.

А. Дістервег вважав наочність основою природовідповідного навчання, надаючи великого значення ознайомленню дітей з предметами, безпосередньо доступними їх органам чуття. Він не обмежувався тільки предметною наочністю, а допускав різноманітні її форми. У тих випадках,

де неможливе безпосереднє ознайомлення з самим предметом, він пропонував звертатися до зображень на картинах, до спогадів про пережиті дітьми за межами школи, до порівняння, аналогій та інших засобів. Наочність, за А. Дістервегом, найважливіша умова елементарної освіти, за якою у предметі, що вивчається виділяються найбільш зрозумілі і конкретні для дитини елементи, доступні її спостереженню або зв'язані з її попередніми знаннями [7, с. 200].

Наочність, на думку К.Д. Ушинського, збагачує коло уявлень суб'єкта навчання про реальний світ, робить навчання доступним, конкретним та цікавим, розвиває спостережливість та мислення [10, с. 42]. Саме чуттєвий образ предмету навчання, сформований на основі наочного засобу є, на думку педагога, найголовнішим в навчанні, а не сам засіб. Наочне навчання сприяє правильному переходу думки суб'єкта навчання від конкретного об'єкту до абстрактного. К.Д. Ушинський розумів наочність як дидактичний принцип, який пронизує як зміст, так і окремі методи та прийоми навчання і взаємопов'язаний з усіма іншими дидактичними принципами, які називає «необхідними умовами навчання».

Видатні педагоги, які жили, працювали у різні часи і в різних країнах, прийшли до висновку щодо вибору основи для забезпечення доступності, ефективності, свідомості навчання, визнавши наочність «золотим правилом» (Я.А. Коменський, XVII ст.), «вищим принципом навчання людства» (Й.Г. Песталоцці, XVIII–XIX ст.), «найважливішою умовою елементарної освіти» (А. Дістервег, XIX ст.), «необхідною умовою навчання» (К.Д. Ушинський, XIX ст.).

XXI ст. своїми вимогами, потребами вносить корективи в розуміння та використання поняття наочності в дидактиці, зумовлюючи появу як нових термінів типу «моделювання», «нова наочність», «засоби наочності нового покоління» так і розуміння їх специфіки, необхідності та призначення на сучасному етапі.

У «Педагогічному словнику» зазначено: «Наочність у навчанні – дидактичний принцип, згідно якого навчання будується на конкретних образах, безпосередньо сприйнятих учнями» [4, с. 727].

С.І. Архангельський розглядає наочність як «перехід у навчанні від конкретного до абстрактного, від реального до уявного, від ознак і уявлень до понять і визначень» [1, с. 24].

За визначення Л.М. Фрідмана, «Наочність – це особлива властивість психічних образів, які створюються у процесах сприйняття, пам'яті, мислення й уяви при пізнанні об'єктів навколишнього світу. Самі ж по собі об'єкти (предмети або явища) не мають властивості наочності. Але коли психічний образ якогось предмета або явища є для нас наочним, то ми вважаємо, що й відповідний цьому образу предмет або явище стає наочним. Тому можна говорити (і зазвичай так завжди і роблять), що той або інший предмет, явище, подія наочні, маючи на увазі, що для нас є наочними образи цих об'єктів» [12, с. 59].

Ю.К. Бабанський стверджує, що «наочність в дидактиці розуміється ширше, ніж безпосереднє зорове сприйняття. Вона включає в себе і сприйняття через моторні, тактильні відчуття» [2, с. 172].

І.В. Малафіїк зауважує, що «наочність у навчанні полягає в тому, що предмети, які вивчаються, потрібно представляти спостереженню учнів, вчити за самими предметами, а не за книгами про ці предмети. При наочному навчанні, коли воно відбувається на основі вивчення реального предмета, учень бачить предмет у прямому і переносному значеннях з різних точок зору, у динаміці, переміщує, змінює його положення у просторі, рухається сам і т.д. Тому навчання за участю реальних предметів вивчення не тільки багате з погляду отриманої інформації, а й багатше на почуття, емоції, на відчуття часу і простору» [7, с. 102].

І.Ф. Харламов вважає, що наочність – це закономірність навчання, де саме навчання виступає як засіб пізнання навколишнього світу, предметів, явищ, подій і, «отже, здійснюється успішно тоді, коли ґрунтується на безпосередньому спостереженні й вивченні цих предметів, явищ і подій» [13, с. 103].

Трактування поняття «наочність» отримало тлумачення з точки зору психології, філософії, педагогіки й стало різноплановим у розумінні науковців. При цьому залишилося традиційно незмінним у сучасних науково-педагогічних виданнях. Отже, наочність – це один з головних дидактичних принципів у навчально-виховному процесі, розуміння якого залишається незмінним і пов'язується з іменами прогресивних педагогів XVII–XIX ст.

В багатьох дослідженнях поділ наочності на види здійснювався за однією суттєвою ознакою, яка й виступала основою класифікації. Але оскільки у кожному випадку ці ознаки різні, то це стало причиною великої кількості класифікацій.

За Н.П. Волковою «Наочність буває: натуральна (рослини, тварини, гірські породи, зоряне небо, прилади, машини, явища природи); образна (картини, таблиці, моделі, муляжі, математичні фігури); символічна (географічні карти, графіки, діаграми, схеми, формули)» [3, с. 273].

Згідно з класифікацією А.О. Розуменко [8, с. 26], виділяє два види (рівні) наочності:

- конкретна (на рівні явищ). Полягає у безпосередньому спостереженні реальних об'єктів. Спрямована на розширення чуттєвого досвіду;

- абстрактна (на рівні загального). Характеризує форму вираження логічного знання і сприяє прискоренню мислення людини. Спрямована на розкриття суті процесів і явищ, що вивчаються. Засобом абстрактної наочності є знаково-символічна наочність, яка відображає структуру і функцію процесу заміщення, кодування інформації, моделює абстрактні залежності за своїм зовнішнім виглядом.

М.М. Фіцула розрізняє такі види наочності: натуральна, образна, символічна (динамічна і статична, плоска і об'ємна) [11, с. 149].

І.Л. Дрижун [5, с. 48] класифікує види наочності за характером відображення дійсності:

- натуральна (натуральні об'єкти, речовини, колекції та ін.);

- образотворча (фотографії, малюнки, діапозитиви, діафільми та ін.);

- символічна (схеми, графіки, діаграми, формули речовин, електронні формули атомів, схеми будови та ін.).

За О.Я. Савченко «У початкових класах застосовується природна, малюнка, об'ємна, звукова і символічно-графічна наочність як на паперових, так і на електронних носіях. Аудіовізуальні види наочності передають інформацію через звук і зображення, яку учні сприймають за допомогою технічних засобів навчання: кінофільмів, діафільмів, звукозапису, телепередач.» [9, с. 275].

І.В. Малафіїк відзначає, що першим видом наочності, яку сповна може використати учитель і учні під час навчання є предмети, тіла, явища, процеси, які наповнюють оточуючий людину світ. Це предметна наочність. Вона не завжди задовольняє вимоги навчально-виховного процесу, але з неї починається навчання, тому приходиться йти далі, використовуючи для цього різні моделі, прилади, пристрої, засоби віртуальної наочності, знаково-символічну наочність, картини, схеми, графіки, таблиці тощо [7, с. 199].

Використання комп'ютерних технологій в навчальному процесі дозволяє моделювати різні наочні абстракції. За допомогою комп'ютерних технологій створюються і застосовуються віртуальні наочні матеріали, тому можна виділити такий вид наочності, як комп'ютерна або віртуальна наочність. Віртуальна наочність дозволяє імітувати реально протікаючі процеси.

В багатьох дослідженнях поділ наочності на види здійснювався за однією суттєвою ознакою, яка й виступала основою класифікації. Але оскільки у кожному випадку ці ознаки різні, то це стало причиною великої кількості класифікацій. В підручниках та наукових статтях зустрічаються класифікації наочності за дидактичним значенням, за зростанням абстрактності, за характером відображення, за певним видом діяльності та ін.

Кожен вид наочності має реалізовувати певні дидактичні функції, таким чином, щоб навчальна інформація, закладена в наочність, була максимально зрозуміла, сприйнята і засвоєна учнями. Дидактичні функції є зовнішнім проявом властивостей наочності, яка використовується в навчально-виховному процесі для реалізації поставлених цілей. В залежності від дидактичних функцій розрізняють такі види наочності: предметна, модельна, знакова, віртуальна.

Предметна наочність – природні реальні предмети, явища, процеси, факти, картини, муляжі, копії. Її функція – знайомство учнів з реальними об'єктами природи, з явищами і процесами в ході дослідів, спостережень, ознайомлення з фактами, предметами, явищами через їх відображення.

Знакова наочність – формули, графіки, діаграми, схеми. Її функція – знайомство з умовно-загальним, символічним відображенням реального світу.

Модельна наочність – матеріальні моделі, образні і знакові моделі, моделі мислення. Її функція – розвиток абстрактного мислення, сприяє створенню в учнів образу відображення певного поняття, явища, мислених уявлень.

Віртуальна наочність – віртуальний експеримент, віртуальний навчально-контролюючий комплекс, віртуальна презентація, віртуальна енциклопедія (словник), віртуальний музей (віртуальний путівник), віртуальна навчальна гра, віртуальна анімована карта, віртуальний на-

вчальний заклад (школа, університет, академія). Її функція – відтворення найбільш повного реального відображення дійсності засобами ІКТ.

Крім того, всім видам наочності характерні такі ж функції, як і процесу навчання: навчальна, виховна, розвиваюча. Навчальна функція включає в себе інформативну, управлінську та мотиваційну функції.

Навчальна функція – використання наочності має нести техніко-технологічний, політехнічний, психолого-педагогічний, культурологічний зміст, що сприяє більш ефективному навчанню.

Виховна функція – використання різних видів наочності стимулює пізнавальну активність, самостійність, вироблення активної життєвої позиції.

Розвиваюча функція – використання засобів наочності розвиває спеціальну пам'ять, увагу, спостережливість, креативне мислення, які є необхідними у процесі навчання. Використання засобів наочності схеми розвиває здібності оперувати просторовими образами, аналізувати об'єкти та їх зображення, порівнювати їх між собою, виділяти в них загальні конструктивні особливості.

Інформативна функція – засоби наочності є безпосередніми джерелами знання, тобто носіями навчальної інформації, представлені різними формами, що сприяє кращому розумінню сутності явища, його структури, зв'язків тощо.

Управлінська функція – спрямована на організацію і управління навчально-пізнавальною діяльністю учнів та передбачає їх підготовку до виконання завдань, організацію їх виконання, отримання зворотного зв'язку і корекцію процесів сприйняття і засвоєння даних; передбачає забезпечення засобами навчально-пізнавальної роботи в процесі засвоєння знань і оволодіння прийомами розумової і практичної діяльності.

Залежно від виду наочності можна виділити і особливі функції: компенсаторну, адаптивну, інструментальну, інтерактивну.

Компенсаторна функція – наочність полегшує процес навчання, сприяє досягненню цілей навчання з найменшими витратами сил, здоров'я і часу учня.

Адаптивна функція – орієнтована на підтримку сприятливих умов протікання процесу навчання, відповідність його віковим і індивідуальним особливостям учнів.

Інструментальна функція – використання наочності дає можливість організувати певні види діяльності, досягти поставленої дидактичної мети.

Інтерактивна функція – забезпечує взаємодію учителя з учнями та дозволяє здійснювати оперативний зворотній зв'язок.

Висновки і пропозиції. Процес мислення молодших школярів за роки шкільного навчання проходить етапи від конкретного, наочного до абстрактного, теоретичного. Використання наочності в навчальному процесі початкової школи є необхідним. Наочність у навчанні сприяє формуванню уявлень, що правильно відображають об'єктивну реальність. Застосування наочних засобів формує в учнів образні уявлення, а також поняття, для розуміння зв'язків і залежностей, що є одним із найважливіших положень дидактики.

Використання різних видів наочності активізує пізнавальну діяльність учнів, але тільки комплексне їх застосування дає позитивні результати під час навчання.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Подальшого дослідження потребують проблеми класифікації засобів наочності, з'ясування їх місця і ролі в навчальному процесі.

Список літератури:

1. Архангельский С.И. Лекции по теории обучения в высшей школе / С.И. Архангельский. – М.: Высш. шк., 1974. – 384 с.
2. Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе: научное издание / Ю.К. Бабанский. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
3. Волкова Н.П. Педагогіка: посіб. для студ. вищих навч. закладів / Н.П. Волкова. – К.: Академія, 2001. – 675 с. – (Альма-матер).
4. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 375 с.
5. Дрижун И.Л. Технические средства обучения химии / И.Л. Дрижун. – М.: Высш. школа, 1989. – 175 с.
6. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. / Я.А. Коменский; [под ред. А.И. Пискунова]. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 1 – 1982. – 656 с.
7. Малафіїк І.В. Дидактика новітньої школи: Навчальний посібник / І.В. Малафіїк. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2014. – 632 с.
8. Розуменко А. Знаково-символьна наочність як засіб засвоєння геометричних знань / А. Розуменко // Математика в школі. – 1999. – № 1. – С. 26–27.
9. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підруч. для вищ. навч. закл. – 2-ге вид. – К.: Грамота, 2013. – 504 с.
10. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / К.Д. Ушинский; сост. С.Ф. Егоров. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 3. – 1989. – 510 с.
11. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. пос. для студентів вищих пед. закладів освіти. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2013. – 232 с.
12. Фридман Л.М. Наглядность и моделирование в обучении / Л.М. Фридман. – М.: Знание, 1984. – 80 с.
13. Харламов И.Ф. Педагогика / И.Ф. Харламов. – М.: Гардарики, 1999. – 520 с.

Романюк А.А.

Ровенский государственный гуманитарный университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАГЛЯДНОСТИ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация

Наглядность – это один из компонентов целостной системы обучения, которая может помочь младшему школьнику качественнее усвоить изучаемый материал на более высоком уровне. Рассмотрены содержание понятия «наглядность». Проанализированы виды наглядности. Определены функции наглядности в учебном процессе.

Ключевые слова: наглядность, принцип наглядности, виды наглядности, функции наглядности.

Romaniuk A.A.

Rivne State University of Humanities

USE OF VISIBILITY IN THE ELEMENTARY SCHOOL LEARNING PROCESS

Summary

Visibility is one of the components of a holistic learning system that can help younger schoolchildren qualitatively acquire the research material at a higher level. The content of the concept of «visibility» is considered. The types of visibility are analyzed. The functions of visibility in the educational process are determined.

Keywords: visibility, principle of visibility, types of visibility, functions of visibility.